

CAVİD ƏLƏKBƏRLİ

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti

E-mail: cavid-de-baku91@mail.ru

MƏDƏNİ DİALOQUN PERSPEKTİVLƏRİ

Məqalədə tədqiqat obyektı mədəni dialoq və onun perspektivləridir. Tədqiqatlar zamanı müəllif mədəni dialoqun tarixi köklərini, eyni zamanda mədəni dialoqun müasir dünyadakı yerini araşdırmışdır. O cümlədən, müəllif mədəniyyətlərarası dialoqa gender probleminin daxil edilməsinin vacibliyini vurğulamaş və paralel olaraq bu dialoqa mane ola biləcək faktorları qeyd etmişdir.

Açar sözlər: *dialoq, sivilizasiyaların toqquşması, din, gender problemi, qloballaşma.*

XX əsrdə başlayan qloballaşma, inteqrasiya prosesi XXI əsrdə daha da intensiv xarakter almışdır. Qloballaşma fərqli mədəniyyət və mental dəyərlərə malik olan qrupları ortaq xüsusiyyətlər vasitəsilə birləşdirir. Bu proses dünyanın bir çox xalqlarını bir araya gətirsə də, milli mədəniyyətlərin daşıyıcılarında öz mədəniyyətlərini təbliğ etmək hissini də oyatmışdır.

Dünya xalqlarının qlobal iqtisadiyyatın, elmin və mədəniyyətin ayrı-ayrı subyektləri olmaları onları həm real, həm də virtual aləmdə bir araya gətirir. Bu zaman fərqli mədəni dəyərləri olan fərdlər bəzən onların mədəniyyətlərinə zidd elementlərin daşıyıcıları olan fərdlərlə münasibət qururlar. Bir sıra hallarda fərqli mədəni subyektlər arasında dialoq baş tutur, bəzən mübahisə, bəzən isə münaqişə ilə bitir. Aydın ki, müasir dünyanın inkişafının vacib şərtlərindən sayılan qloballaşma prosesini geriə çevirmək mümkün deyildir. Bu prosesin alternativ bir versiyası da yoxdur. Bu səbəbdən beynəlxalq siyasi aləmdə ən önəmli məsələlərdən biri hazırda mədəni dialoq problemidir. Mədəni dialoq fərqli mənşə, dünyagörüşü, mədəniyyət və ənənələri olan kəslərin dialoqudur.

Nəqliyyat vasitələrinin və turizmin inkişafı keçmiş nəzərə daha çox insanı bir araya gətirdi və bununla da mədəni dialoq üçün münbit bir şərait yarandı. Əgər keçən əsrin 70-ci illərində dünya üzrə turistlərin sayı 180 milyon idisə, 2015-ci ildə turistlərin sayı bir milyardı keçmişdir. Bu isə o deməkdir ki, bir ildə dünyada ən azı altı nəfərdən biri fərqli din və mədəniyyətlərlə dialoqa girir.

Sivilizasiyalar arasında dialoqun qurulması dünya inkişafının ən əsas şərti sayıla bilər. Dünya ictimaiyyəti də bu yolda maksimum uğur əldə etməyə meyl edir. Bir sıra dövlət və təşkilatlar bu problemə əlaqədar müxtəlif sənədlər qəbul etmişlər. Bunlardan Tehran bəyannaməsini (1999), Avropa Şurasının "Ağ kağız" prosesini, V ASEM Forumu bəyannaməsi (8-9 oktyabr 2004), Madrid bəyannaməsi (16-18 iyul 2008) və s. sənədlərin adlarını çəkmə bilərəm [2].

Təsadüfi deyildir ki, BMT-nin Baş Assambleyası üçüncü minilliyin birinci ilini "Sivilizasiyalararası dialoq ili elan etmişdir" (9 noyabr 2001-ci il). Sivilizasiyaların əməkdaşlığının məqsəd, vasitə, mexanizm və proqramlarını müəyyənləşdirə biləcək "Sivilizasiyalararası dialoqun global gündəliyi"ni də proqram sənəd kimi qəbul etmişdir.

2002-ci ilin dekabr ayında isə BMT-nin Baş Assambleyası 57/249 sayılı qətnaməsilə

21 may tarixini Dialoq və İnkişaf Uğrunda Dünya Mədəni Müxtəliflik günü elan edir [1]. 24 sentyabr tarixi isə 2008-ci ildən etibarən Mədəniyyətlərə Dialoq Günü olaraq qeyd edilir [10].

Amerikalı sosioloq və politoloq Semuel Hantinqton özünün 1993-cü ildə "Foreign affairs" jurnalında çap olunmuş "Sivilizasiyaların toqquşması" məqaləsində "Soyuq müharibə"dən sonrakı dövrdə yaranmış yeni dünyada münacişlərin başlıca səbəbini ideologiya deyil, məhz mədəniyyətin olacağını söyləyir: "Sivilizasiyaların toqquşması dünya siyasətinin əsasını təşkil edəcəkdir. Fransız inqilabının ardınca münacişlərin başlıca xəttini hökmdarlardan çox xalqların mübarizəsi təşkil edirdi. Bu nizam I Dünya müharibəsində davam etmişdir. Rusiyada Fəvral İnqilabından sonra dəfən dəfə, millətlərin mübarizəsi ideologiyaların mübarizəsilə nəticələnir. İlk öncə faşizm-nazizm-lə liberal demokratiya, daha sonra kommunizmlə liberal demokratiya arasında mübarizə gedir. "Soyuq müharibə" dövründə bu qarşıdurma iki superqüvvə arasında mübarizəyə bənzəyir. Bütün bu hökmdarlar, xalqlar və ideologiyalar arasındakı mübarizə qərb sivilizasiyası daxilində baş verir. "Soyuq müharibə"dən sonra isə mübarizə qərb və qərb sivilizasiyası olmayanlar arasında davam edir" [7]. Hantinqtona görə, gələcəyin ən önəmli münacişləri sivilizasiyaları bir-birindən ayıran sərhədlər boyu baş verəcəkdir.

Hantinqtonun bu nəzəriyyəsinə cavab olaraq İranın keçmiş prezidenti Məhəmməd Hətəmi tərəfindən "Müasir dünyada sivilizasiyalar və mədəniyyətlərə dialoqun genişlənməsi və dərinləşdirilməsi" ideyası irəli sürülmüşdür. BMT-nin Baş katibi Kofi Annan ideyanı qəbul etmiş, alim və icimai xadimlərdən ibarət işçi qrup yaradılmışdır.

2001-ci ildə BMT-nin Minillik Sammiti ilə əlaqədar Parisdə keçirilən dayırması məsələ K. Annan bu sözləri söyləmişdir: "Birləşmiş Millətlər Təşkilatı sivilizasiyalar arasında dialoqun ən gözəl məkanı sayıla bilər. Məhz buna görə də mən 2001-ci ilin BMT-də Sivilizasiyalararası Dialoq ili olması ideyasına razılıq verdim. Bütün xalqlar arasında hər gün baş verən bu dialoq olmadan, sivilizasiyalar, mədəniyyətlər və qruplar arasında uzunmüddətli sülh və tərəqqiyə nail olmaq mümkün deyil" [5].

Sivilizasiyalararası Dialoq Fondunun başlıxlarından bir sıra çıxarışları vermək istərdik: "Mədəniyyət və sivilizasiyaların dialoqu prosesi özündə bir sıra nəzəri və praktiki sualları əks etdirir. Mədəniyyət və sivilizasiya mövzusunda elmi suallara münasibətdə biganəlik göstərilə bilməz. Biz ölkə və hökumətləri tarixin dərslərini almamış, keçən əsrdə baş vermiş fəlakətlərin səbəblərini araşdırmamış mədəniyyət və sivilizasiyaların dialoqu paradigmasına dəvət edə bilərik" [4].

1999-cu ilin 3-5 may tarixlərində Tehrandə İslam Konfransı Təşkilatının üzvlərinin iştirakı ilə keçirilən İslam Simpoziumunda qəbul olunmuş Tehran bəyannaməsində mədəniyyətlərə dialoq mövzusunun beynəlxalq aləmdə müzakirəsinin ilk nəticələrindən sayıla bilər. Tehran bəyannaməsinin əsas prinsipləri gələcəkdə qəbul olunacaq digər sənədlərin əsas mənbəyi olduğunu söyləmək yanlışdır. Onları sizə təqdim etmək istərdik:

1. Böyük və kiçik xalqların istisnasız olaraq ləyaqət və bərabərliyinin qorunması.
2. Mədəni müxtəlifliyin bəşər cəmiyyətinin ayrılmaz xüsusiyyəti, inkişaf və rifahın dayarlı mənbə olmasının qəbul olunması.
3. Müxtəlif mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların fikir və dəyərlərinə münasibətdə qarşılıqlı hörmət və tolerantlıq, eləcə də bütün sivilizasiyaların üzvlərinin mədəni irs və dəyərlərini və mədəni, dini, mədəni dəyər, ziyarətəgah və ibadətəgahlarını qorumaq hüququnun olması.
4. Müxtəlif bilik mənbələrinin hər hansı zaman və məkan fərqi qoyulmadan tanınması və bütün sivilizasiyaların qarşılıqlı zənginləşməsi üçün güclü tərəflərin cəlb olunması.
5. Mədəni hegemonluğa, eləcə də sivilizasiyalararası toqquşmanı təşviq edən dok-

trina, həmçinin digər növ fəaliyyətlərdən imtina etmək.

6. Sivilizasiyalar arasında ortaq nöqtələri araşdırmaq və bu çərçivədə ümumi global problemlərə qarşı durmaq.

7. Ümumbəşəri dəyərlərin təbliği üçün müvafiq mexanizmlər və əməkdaşlığın təminatı, eyni zamanda global təhlükələrin ləğv olunması.

8. Bütün ölkə və xalqların global və milli səviyyələrdə qərar qəbul etmə proseslərində hər hansı bir ayrı-şəxslilik olmadan hüquqlarının paylanması.

9. Ədalət, bərabərlik, sülh və həmrəylik prinsiplərinə, eləcə də beynəlxalq hüququn fundamental prinsiplərinə və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinə riayət olunması.

Sənədin III bölümündə bu dialoqun metodologiyası, mexanizmlər, struktur və maliyyə təminatı qaydaları da təqdim olunmuşdur [3].

Digər önəmli addım Avropa Şurasının 2005-ci ildə keçirilən dövlət və hökumət başçıları III sammitində atılmışdır. Burada mədəniyyətlərə dialoq cəmiyyətdə inteqrasiya və əməkdaşlığın əsası olaraq qəbul edilmiş, bərsiz, dözümlülük və tolerantlıqın açarı olduğu söylənməmişdir. Bu sammitin nəticəsi olaraq "Ağ kağız" prosesinin başlanmasına səbəb olmuşdur. Bu prosessə Avropa və ona qonşu ölkələrdə mədəni dialoq siyasətinin inkişaf etdirilməsi və s. daxil idi. "Ağ kağız"ı Mədəniyyətlərə dialoq qarşılıqlı anlaşma və hörmətə əsaslanıb fərqli dini, etnik, linqvistik və mədəni özəllikləri ilə seçilən qrup və fərdlər arasında baxışların mübadiləsidir. Dialoqun baş tutmaması halına lazımi qiymət verilmədikdə isə stereotiplərin, güvensizlik ab-havasının yaranması və tolerantlıqlıq və diskriminasiyaya gətirib çıxara bilər [6].

Sivilizasiyalararası dialoq problemində adı İspaniyalı dövlət xadimi, İspaniyanın 1982-1996-cı illərdə Baş naziri olmuş Felipe Qonzalez Markez in fikirləri olduqca maraqlıdır: "Aydınıdır ki, ittifaqın olması üçün, ilk növbədə dialoq olmalıdır. Əks təqdirdə bir və ya bir neçə monoloqun qarşısında olacağıq ki, hər bir tərəfin struktur üzvi haqqında məlumatlı olur və özünü digərlərinə nisbətən daha üstün sayır. Sivilizasiyalararası toqquşma və sivilizasiyalararası dialoqa inanmayanlar arasında dəfən dəfən Berlin divarının dağılması ilə başlayır. Hərbi-siyasi təşkilat olan Varşava bloku məğlub olur. Avropa mərkəzi və şərqində yerləşən kommunist rejimləri bir-birinin ardınca əzilir". Qonzalez görə, dialoqun ən arzuolunur nəticəsi mədəniyyətlərin və dinlərin ortaqlaşdırılması tapıb müyyəyan etməkdir [8].

Bəs dialoq anlayışı nəyi bildirir? Dialoq anlayışını araşdırırdıqda onun tarixinin qədirməli şahid olurduq. Eyni zamanda globallaşma proseslərinin dərinləşməsilə əlaqədar olaraq bu anlayışın yeni bir forma olaraq qorunmasını görürük. Halbuki mədəniyyət və sivilizasiyalararası dialoq hər zaman baş vermişdir. Dialoq (yun: dialogos) – iki və ya üç nəfər arasında söhbət danışıq, niyyət və ünsiyyətin əsas təşkil formasıdır. Dialoqun baş tutması üçün əsas 2 şərtin olması vacibdir:

1. İştirakçı tərəflərin bərabər hüquqlara malik olması.
 2. Tərəflərin qarşılıqlı hörmət halında olmaları. Belə ki, iştirakçıların bərabər hüquqlu olduqları halda, birinin digərinə hörmətə yanaşmadığı səbəbindən dialoqun uğursuzluğu ləbəz hala çevrilir.
- Digər köməkçi xüsusiyyətlərdən biri dilnamə mədəniyyətidir. Bu xüsusiyyət xüsusi səbir tələb edir. Belə ki, digər mədəniyyətin daşıyıcısının fikir və ideyaları dinləyən tərəfin əqdəsində zidd ola bilər və bu halda dialoqu qorumaq təmkin və dözümlülük olmadan mümkün olmur.

Müasir dövrimizdə müxtəlif sahələrdə çalışanların əksəriyyəti xarici ölkələrdən gələn müştəri və biznes tərəfdaşları ilə əməkdaşlıq etmək məcburiyyətində qalırlar. Dia-

loq qurarkən önəmli məsələlərdən biri qarşı tərəf haqqında müəyyən məlumatın olmasıdır. Bu dialoq zamanı tərəflər arasında xoşagəlməz halların baş verməməsi üçün vacibdir. Önem verilən xüsusiyyətlərdən biri də güzəşt gedə bilmək bacarığıdır. Burada güzəşt özününkü olanı itirmək deyil, ortaq məqamları tapa bilməkdir. Hər bir mədəniyyət sivilizasiyanın və ümumilikdə dünya mədəniyyətinin bir hissəsi olur. Tarixən özünü təcrübə edən mədəniyyətlər süquta uğramağa məhkum olmuşlar. Buna səbəb mədəniyyəti qidalandıran mənbələrin tükenməsidir. Ən qədim və möhtəşəm sivilizasiyalardan olan Şumerin süqutu, onun özünü təcrübə etməsinin nəticəsi olmuşdur.

Qloballaşan dünyada insan resurslarının bir yerdən digərinə köçməsi ilə əlaqədar bu resursların yalnız işçi bacarıqlarına deyil, eyni zamanda milli və beynəlxalq səviyyədə inteqrasiya olunma bilmək imkanları olmalıdır. Mədəni dialoq probleminə maksimum uğur əldə olunma üçün təhsildən istifadə olunması çox önəmlidir. Yeni yetişən nəsildə mədəni dialoqa əngəl ola biləcək tolerantlıqsız, diskriminasiya və s. kimi hərəkətlər ailə tərəfindən də aşılana bilər. Odur ki, məktəb, lisey, universitet və başqa təhsil ocaqlarında mədəni dialoqun nəinki ölkədə, hətta bütün dünyaya sılt götürəcəyi və inkişafın qarşısında dayanan maneələri aradan qaldıracaq mənfiq dəlillərlə tədris olunmalıdır. Bu prosesdə məktəb təhsilinin xüsusi yer tutduğunu qeyd etmək lazımdır [9].

Mədəni dialoq qura bilmək bacarığı özünü tolerantlıq və dinindən, milliyətindən, cinsindən və irqindən asılı olmayaraq hər kəsi bərabər hüquqlu olaraq görməyi tələb edir. Bu cür cəmiyyətdə heç kəs hər hansı bir etnik, dini və mədəni fərqlərinə görə təqib və ya tənqida məruz qalmır. Belə bir şəraitdə hər kəs eyni masa arxasında oturma bilər.

Mədəni dialoq mövzusunda danışarkən fərqli din, mədəniyyət və etnik mənsubiyyətlərin daşıyıcıları ilə münasibətlərdən əlavə, gender məsələləri də müzakirə olunur. Gender probleminin mədəniyyətlərə əsas dialoq mövzusunda daxil edilməsi bu problemin kökündə cinslər arasında fərqlərin olması və bu səbəbdən, əsasən qadınların diskriminasiyaya uğramalarıdır. Qadın haqlarının qorunması və onlara hörmət edilməsi demokratik dayarların əsaslarından birini təşkil edir. Qadınların cəmiyyətin sosial-siyasi və iqtisadi həyatında rolu həmin cəmiyyətdə yaşayışın bütün dəyişikliklərində əsildir. Məsələn, Azərbaycanda qadınların sayı əhalinin 50,2 faizini təşkil edir [1]. Təsəvvür edərkən, ölkədə qadınlar yalnız evdarlıqda məşğul olurlar və yaxud da kənd təsərrüfatı sahəsində çalışır və bundan daha ciddi peşələrə yaxın buraxılmırlar. Bu halda, biz on minlərlə bacarıqlı həkim, müəllim, sənətkar, mühəndis, məmur və bir çox sahələrdə çalışıb bilmək mütəxəssislərdən məhrum oluruq. Qadınların bütün sahələrdə fəaliyyəti bu sahələrdə rəqabətə, bununla da keyfiyyət göstəricilərini artırır olmur. Eyni zamanda qadının peşə sahibi olması onun və gələcək nəslin həyat sığortası da sayıla bilər. Belə ki, ailə dağılıdığında və yaxud qadın dul qaldığında qadının və övladların maddi çətinlikləri sarsıla bilmək səviyyədə olmur.

Dialoqun qurulması yolunda başlıca maneələr olaraq mədəni stereotipləri və dözümsüzlüyü göstərə bilərik. Müasir dövrdə insan hüquqlarına önəm artması nəticəsində mədəniyyətlər arasında münasibətlərdə, ən azı nəzəri olaraq, bərabərliyə üstünlük verilir. Tərəflər arasında biz və "digərləri" stereotipi mövcuddursa dialoqun baş tutması çətinləşir, hətta tolerantlıqsızlığa gətirib çıxara bilər. Bəzən bu cür münasibət sonunda hərbi münaqişələrə səbəb olur. Diqqətə çatdırmaq istədiyimiz əsas məsələlərdən biri odur ki, bəzən fərqli din və mədəniyyətlərin nümayəndələri arasında deyil, eyni dinin daşıyıcıları arasında dialoq mümkün olmur. Bunun nəticəsi olaraq, Yaxın Şərqdə gedən müharibələri söyləyə bilərik. Məsələnin kökündə isə eyni din daxilində olan məzhəblər fərqləri dayanır. Odur ki, dialoq prosesi yalnız fərqli mədəniyyət və dinə mənsub olanlar arasında deyil, bütün fərqli fikir və ideyaların daşıyıcıları arasında getməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycanda kişilərin sayı artır. <http://oxu.az/society/63138>.
2. Диалог между цивилизациями и культура мира. <http://www.un.org/ru/peace/culture/docs.shtml>.
3. Тереранская декларация о диалоге между цивилизациями. 1999. <http://constitutions.ru/?p=473>.
4. Dialogue among civilizations. https://en.wikipedia.org/wiki/Dialogue_Among_Civilizations Dialogue among civilizations/ <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001238/123890E.pdf>.
5. Revised white paper on arts, culture and heritage third draft, February 2017. http://www.dac.gov.za/sites/default/files/Revised%203rd%20Draft%20WP%20on%20ACH%20FEBRUARY%202017_0_0.pdf.
6. Huntington S.P. The clash of civilizations. <https://ps321.community.uaf.edu/files/2012/10/Huntington.pdf>.
7. Dialoq entre civilizaciones. http://www.diariocordoba.com/noticias/opinion/dialogo-civilizaciones_212198.html.
8. Intitir en la diversidad cultural y el dialogo intercultural. <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001847/1847555.pdf>.
9. Intercultural Dialogue Day 2015. <http://ectp.eu/efillife/?p=1455>.
10. World Day for Cultural diversity for dialogue and development / 21 May. <http://www.un.org/en/events/culturaldiversityday>.

Джавид Алекберли

ПЕРСПЕКТИВЫ КУЛЬТУРНОГО ДИАЛОГА

Объектом исследования в данной статье является культурный диалог и его перспективы. В ходе изучения данной проблемы автор показал исторические корни культурного диалога, а также место и роль культурного диалога в современном мире. Так же автор подчеркнул важность включения гендерной проблемы в тему межкультурного диалога и параллельно отметил факторы, которые могут препятствовать этому диалогу.

Ключевые слова: диалог, столкновение цивилизаций, религия, гендерная проблема, глобализация.

Javid Alakbarli

PERSPECTIVES OF CULTURAL DIALOGUE

The object of research in this paper is research in this paper is cultural dialogue and its perceptions. During the research, the author explored the historical roots of cultural dialogue as well as the place of cultural dialogue in the modern world. In particular, the author emphasized the importance of incorporating gender issues into intercultural dialogue and in parallel noted factors that could hinder this dialogue.

Keywords: dialogue, clash of civilizations, religion, gender problem, globalization.

(Tarix üzrə elmlər doktora, professor Anar İsgəndərlilə tərəfindən təqdim edilmişdir)